

JÄRNÅLDERSGÅRDAR PÅ MELLERSTA ÖLAND

De husgrundskomplex, som här skall beskrivas ligger alltså på Öland, den långsmala ön öster om Sydsveriges fastland. Det område vi skall röra oss i ligger i hjärtat av ön och är ett ganska litet område med någon halvmils radie. Undersökningarna, som skall presenteras är en följdforeteelse efter den 1959–1963 företagna stora undersökningen av offerplatsen Skedemosse (Hagberg 1967). Arbetena har utförts i riksantikvarieämbetets regi under ledning av Ulf Erik Hagberg och mig. De är led i en pågående bebyggelsehistorisk undersökning. Under de senaste fem åren har utgrävningar gjorts på tre olika boplatzlokaler – *Sörby Tall* 1 km väster om offerplatsen, *Bo* omedelbart öster om den samt *Ormöga* 4 km nordöst om Skedemosse. Dessutom har flera gravfält i området delvis grävts ut.

Gemensamt för alla de undersökta boplatserna är att de ligger i odlad mark och har upptäckts vid plöjning och andra jordbruksarbeten. Det är fråga om en hustyp vitt skild från de välkända »kämpgravarna», som är vanliga på såväl Öland som Gotland. Husen saknar de för »kämpgravarna» karaktäristiska stenramarna.

På boplatzen i *Sörby Tall* (Gårdlösa sn) har undersökts två husgrunder, som låg ca 100 m ifrån varandra. Av de två husen var det först upptäckta svårt skadat genom grävning – den grävning, som f.ö. ledde till boplatsens upptäckt. De kvarvarande resterna kunde konstateras vara två N–S orienterade stolphålsrader och härदार till ett långhus. Husets bredd har varit 5 – 6 m, längden gick ej att fastställa. En utförd C¹⁴-analys på kol från ett stolphål har givit resultat av 455 e.Kr. ±65.

Enligt uppgifter i Statens historiska museum hade på 1870-talet fyra solidi hittats i detta område. Fyndplatsen för dessa kunde utpekas av barnbarn till upphittarna. På platsen fanns sot och skörbränd sten. En undersökning påbörjades, och så småningom kunde en husgrund friläggas. Detta andra hus var bättre bevarat. Det har varit ett stolprest hus, orienterat i Ö–V. Dess största längd var 20 m och bredden – bedömd efter kulturlagrets utbredning – 6 m. Två parallella stolphålsrader på sammanlagt 20 stenskoningar frilades i kulturlagrets botten. Dessförinnan hade överliggande kulturlager, brandlager och en del diffusa stensamlingar grävts bort. I huset fanns två härदार, bestående av hårdgrop med en intilliggande konstruktion av kalkstenshällar. Denna husgrund avspeglar minst två byggnadsetapper. Sannolikt har man först byggt ett kort hus med ingång i Ö och härden i husets V hälft. C¹⁴-analyser daterar detta hus till 250 – 300 e.Kr. Senare har detta hus byggts ut åt väster med ytterligare fyra stolppar. Härden har då anlagts i Ö hälften. Denna andra hård har C¹⁴-daterats till 625 e.Kr. ±65. Denna datering av det yngsta huset stöds av ytterligare C¹⁴-analyser ur lager, som klart överlagrat konstruktioner i det äldre huset, samt av ett förgyllt skivspänne med djuromering i stil II, som låg i det övre kulturlagret. Det kan dateras till början eller mitten av 600-talet. (Salin 1904, Arwidsson 1942).

Direkta, entydiga spår av väggar iaktogs inte. I det övre lagrets östra del fanns en stensamling, som bildade en båge, och som möjligen kan vara rester av en raserad torvvägg. En liknande stensamling fanns också i det först undersökta huset. Någon lerklining hittades inte. Däremot konstaterades områden med lera inne i huset. Det är troligen påförd lera, som utgjort golv i det yngre huset. Detta lera överlagrades ett stolphål, och överlagrades i sin tur av en samling vävtyngder av lera. Vävstolen hade stått mellan två stolpar i N stolphålsraden i det långa yngre huset.

De olika dateringarna visar att boplatzen i *Sörby Tall* har varit bebodd – oavbrutet eller med korta avbrott – från 200-talet till 600-talet.

Boplatzen vid *Bo* (Bredsåtra sn) har speciellt stort intresse genom sitt läge omedelbart intill offerplatsen i Skedemosse, avståndet dit är endast en halv km. Boplatzen upptäcktes genom de iakttagelser, som markägaren gjort. Två folkvandringstida fibulor hade också hittats inom området.

Tva husgrunder har undersökts på denna lokal. Husen ligger parallellt, endast ca 10 m ifrån varandra och orienterade NV-SÖ. De har en längd av drygt 20 m. Husgrunderna har formen av två rader stenskoningar till stolpar. Stolphålsraderna svänger in något mot husens ändar. I bägge husen finns en central här. I det ena huset hade denna formen av en stor liggande kalkstenshäll – sönderbränd – med intill liggande hårdgrop – eldgruva. Sådana härdar med häll och eldgruva fanns i en del av de kämpgravshus som Märten Stenberger tidigare grävt ut på Öland. Stenberger anser att de tillhör boningshus, medan hus med bara hårdgropar skulle vara uthus och fähus (Stenberger 1964, s. 455) Det andra huset i Bo hade centralhård i form av en stor skålformig grop. Är husen samtida förefaller det rimligt att anta att de haft olika funktioner, utgjort en del av en gård.

Lagren på utgrävningsplatsen var mycket komplicerade, och de här beskrivna husen får betraktas som den äldsta bebyggelsen. Innan dessa kunde friläggas hade överliggande lager med spår av flera om- eller nybyggnadsetapper grävts igenom. Speciellt gäller detta den norra delen av undersökningsområdet. Här har en av etapperna bestått av ett liknande stolprest långhus med centralhård med häll och i sammalängdriktning. Detta hus överlagrar med sitt NV hörn det äldre husets SÖ hörn. Ett kraftigt brandlager angav att detta senare hus brunnit ned, vilket de andra två husen ej förefaller att ha gjort.

Väggar i form av stenmurar eller rännor saknades. Däremot fanns i brandlagret efter det yngre huset rikligt med lerklining. Även i norra hörnet av det norra huset fanns ett område med lera, som kan vara spår av en inrasad lerklinad vägg. I det södra huset fanns enstaka lerkliningsbitar. Dessutom fanns ett antal mindre stenskoningar till stolpar, ca 3 m utanför de stora stolphålen, som kan ha varit stöd för stolpar i en risflätad vägg. Husets bredd kan i så fall beräknas till ca 10 m.

Över hela undersökningsområdet fanns talrika härdar, som får anses höra samman med senare bosättning på platsen. Det måste också framhållas att undersökningen endast omfattat ett utslitt av boplatzen.

Boplatzen kan genom fynden dateras till folkvandringstid. De daterande fynden är ornerad keramik av tidig folkvandringstida gotländsk typ, ett bågspänne samt fragment av gjutformar med växt- och djurormering från senare hälften av 400-tal eller början av 500-talet. Resultaten av C¹⁴-analyserna föreligger inte ännu, varför frågan om de olika husens inbördes dateringar är olöst.

Vid *Ormöga* (Bredsättra sn) har undersökts delar av ett stort boplatsoområde. Detta låg ovanpå ett äldre gravfält som markerades av en stor, rest sten. Gravar från förromersk och romersk tid har grävts ut.

De överlagrande boplatsslämningarna bestod av kulturlager med en mängd spridda härdar samt en husgrund. Ett kraftigt brandlager med rester av träkonstruktioner låg delvis över detta hus. Likaså fanns rester av ytterligare yngre boplatzlager.

Husgrunden bestod av två parallella rader stenskoningar till stolpar. Husets största längd har varit drygt 15 m, den ena stolphålsraden var dock ofullständig. I husets mittlinje fanns en rad av 4 stolphål, antagligen till stolpar, som burit en ryggås. Inne i huset låg tre härdar –, vida, skålformiga hårdgropar. Egentliga väggar saknades, lerklining förekom i det kraftiga brandlagret.

Sju C¹⁴-analyser har utförts på prover från olika lager och konstruktioner samt på ben. Dessa visar att bosättningen kan ha varat från 100-talet f.Kr. och fram i 700-talet e.Kr. Husgrunden förefaller av analysresultaten att döma tillhöra 300- eller 400-talen. Även fynden styrker denna långvariga bosättning. En skatt av 13 romerska denarer låg nedgrävd i sanden intill husgrunden. Mynten är slagna för Trajanus, Hadrianus, Antonius Pius, Marcus Aurelius och Caracalla, dvs. under 100-talet. De yngsta fynden är bl.a. ett likarmat spänne och ett vendeltida nyckelskaft.

Av den lämnade korta redogörelsen för huslämningarna på de tre lokalerna framgår att det rör sig om likartade hus. De skiljer sig alltså klart från de välkända öländska husen med stenmurar som väggfundament. Hus av denna sort är inte tidigare konstaterade på Öland, men liknande finns i Mellansverige (Holmqvist 1961, Ambrosiani 1964) och Skåne (Stjernquist 1951). Att de inte tidigare observerats torde till stor del hänga samman med, att de i och med frånvaron av stenmurar lätt har kunnat överodlas. Det förefaller sannolikt att det i odlad mark finns åtskilliga sådana husgrunder, liksom överodlade och översandade gravfält har upptäckts inom ett tidigare fornlämningsfattigt område i

Gärdslösa – Bredsåtra.

Hur har då dessa hus sett ut? Det påtagligaste elementet – och det som gör att vi kan kartlägga husen nu – är de kraftiga takbärande stolparna. I samtliga fall har konstaterats två parallella rader stolphål. Stolphålen har genomgående formen av kraftiga stenskoningar. De är i allmänhet byggda av kalkstenschällar, ställda på kant ofta fyra stycken runt stolpen, och stöttade av mindre sten runt om. Ibland finns kantställda stenar på endast tre sidor. De kan också bestå av större samlingar av relativt stora stenar och brukar då vara ganska djupa. Stolphålens yttre diameter kan variera mellan 40 cm och 1 m. Stolparna har burit en takkonstruktion, sannolikt uppbyggd med längsgående åsar och tvärbalkar. Trävirket har i de undersökta fallen konstaterats vara ek. Ryggås har säkert ett av husen haft – Ormöga, där stolphål i husets mittlinje konstaterades. Om de övriga husen haft ryggås, så har denna burits av s.k. dvärgar på tvärbalkarna. Taktäckningen bör ha vilat på ett system av sparrar och raft. Materialet i taken har varit halm, vass eller torv. För torvtak talar det stora antalet kraftiga stolphål. Ett torvtak blir betydligt tyngre än ett halmtak och fordrar alltså fler bärande stolpar. Stenberger anser också att en stor del av de öländska kämpgravshusen har haft torvtak (Stenberger 1933 s. 198). Att husen haft torvtak kan kanske förklara de spridda småstenar, som har påträffats i samtliga hus. Med kännedom om den steniga öländska jorden förefaller det troligt, att man vid utskärningen av grästorven till taktäckningen fått med åtskillig småsten.

Det största problemet är väggarnas konstruktion. Den naturligaste förklaringen borde vara, att dessa bestått av risflätning med lerklining. Detta byggnadsätt efterlämnar spår i form av lerklining – bränd om huset brunnit ned, och stolpstöd till stolpar i flätverket i väggen. På denna punkt tror jag, att de undersökta boplatserna har haft olika byggnadsskick. Husen i Bo kan ha haft risflätade och lerklinade väggar. Lerklining finns från området och speciellt från det brandlager, som täckte en del av det. Mindre stenskoningar, som skulle kunna förklaras som stöd för väggstolpar fanns också. Likaså huset i Ormöga torde ha haft lerkliningsväggar. Lerklining fanns i brandlagret, men väggstolphål har icke klart konstaterats.

Beträffande husen i Sörby Tall, så tror jag att även väggarna har varit uppbyggda av grästorvor. En sådan vägg byggs i princip upp på samma sätt som en kallmurad kalkstensvägg, och skulle alltså likna byggnadsättet i kämpgravshusen. En torrvägg måste – vad jag förstår – göras låg och bred, och på denna jordmur har sedan taket vilat. Detta skulle också kunna förklara de diffusa samlingar av småsten, som fanns i delar av Sörby Tall-husen, ungefär där väggarna bör ha varit. Även i väggarnas jordtorvor har småsten funnits. Hus med torrväggar har funnits i Norge och på Island bl.a. (jmf Stenberger 1933 s. 164 ff och där citerad litteratur).

På boplatserna har hittats föremål, som speglar det dagliga livet i husen. Keramiken är främst grov brukskeramik. Husgeråd i form av enkla knivar och pryglar finns. Några fiskkrokar visar att fiske bedrivits, kanske i den närbelägna Skedemosse-sjön. Små slipade och skurna ben- och hornbitar visar att man arbetat i dessa material. Även färdiga föremål av ben, t.ex. pilspets och nål finns. Bärnsten föreligger såväl som råämne som i en färdig trissa. Vävning har kvinnorna sysslat med. Varptyngder till två hela vävstolar har hittats. Maten har stekts eller kokats över härdarna. Vid en härd stod ett lerkärl och intill detta låg en hög skörbrända runda småstenar, som kanske varit kokstenar använda för att hetta upp vatten. I måltiderna har ofta ingått kött, därom vittnar de stora mängder djurben, som finns i kulturlagren. Benen är sönderhuggna, styckade och mörkgluvna. På en plats – Sörby Tall – är det nästan uteslutande får. I Bo är det såväl får som nötkreatur och häst. I Bo och Ormöga har man också ätit säl – ett jaktbyte från den närbelägna Östersjön. Utom dessa matrestben finns också ben av en annan karaktär. Det är hela ben – främst extremitetsben – av får och nöt, som har hittats nedgrävda i husen. I flera fall låg benen i och under stolphål. I ett fall var de nedgrävda i en djup grop i huset. Samtliga dessa ben är alltså ej styckade och har inte skärspår. Detta tyder enligt osteologisk expertis på att benen lagts ned med kött på. Man har alltså lagt ned fårbogor och oxläggjar i samband med husbygget. Sannolikt är det – enligt min åsikt – fråga om offergåvor. Man har velat försäkra sig om trygghet och trevnad i sitt nya hus. Seden att lägga ned någonting, som invigningsoffer vid husbygge är ganska vanlig. Att man här grävt ned bogor av djur, har sitt

intresse i samband med Skedemosse, där djuroffer utgjort en viktig del i riterna. Liknande anordningar med nedgrävda djurben är kända även från andra boplatser, t.ex. Vallhagar på Gotland (Stenberger 1955, s. 151) och Sorte Muld på Bornholm (Klindt-Jensen 1957, s. 83).

Även metallhantverk har förekommit i husen. Ämnesjärn i ett hus tyder på visst järnhantverk. Om bronsantverk vittnar de fragment av deglar och gjutformar, som hittats. I en degel från Ormöga konstaterades spår av smält guld, vilket tillsammans med en gulden antyder att även guld bearbetats här. Det intressantaste är de gjutformsfragment, som fanns på boplatzen i Bo. Det är bl.a. två fragment av gjutformar till föremål – troligen reliefspännen – med spiralornamentik och med djurornamentik i stil I. Det viktigaste med gjutformsfragmenten är att de visar att föremål av denna art och med denna orneringsstil *tillverkats* på Öland. Stilen har ju tidigare ansetts höra hemma främst inom västnordiskt område. Detta antyder att det bör ha funnits en rik bygd på denna del av Öland även under slutet av 400-talet. Våra undersökningar får anses ha visat att denna fortlevt även under 500- och 600-talen. Här har alltså funnits en bebyggelse, som överlevt den omfattande ödeläggelse, som i slutet av 400-talet drabbat kämpgravsbygderna (Stenberger 1933 s. 201 ff). Området ligger i en relativt bördig och tidigare skogrik bygd. Pöllenanalysresultatet från den pågående kvartärgeologiska bearbetningen av Skedemosse tycks visa att området under järnåldern varit bevuxet med ekblandskog. Området ansågs t.ex. under 1600- och 1700-talen höra till de bördigaste på Öland. Detta kan ha varit *en* orsak till att bygden kunnat fortleva inom detta område, till skillnad från inom de magrare och kargare områdena. Dessa problem kommer att behandlas av Ulf Erik Hagberg i samband med den fortsatta diskussionen av Skedemosse, varför jag inte närmare skall gå in på dem nu.

Litteratur

- Ambrosiani, Björn 1964. Fornlämningar och bebyggelse. Uppsala.
Arwidsson, Greta 1942. Vendelstile. Uppsala.
Hagberg, Ulf Erik 1967. The Archaeology of Skedemosse I. Stockholm.
Holmqvist, Wilhelm 1961 och 1964. Excavations at Helgö I–II. Sotckholm.
Klindt-Jensen, Ole 1957. Bornholm i folkevandringstiden. Köpenhamn.
Salin, Bernhard 1904. Die altgermanische Thierornamentik. Stockholm.
Stenberger, Mårten 1933. Öland under äldre järnåldern. Stockholm.
Stenberger, Mårten 1955. Vallhagar. Köpenhamn.
Stenberger, Mårten 1964. Det forntida Sverige. Uppsala.
Stjernquist, Berta 1951. Vä under järnåldern. Lund.